

Григорий Д. Начевичъ.

Григорий Начевичъ се помина въ София на 4 януари 1920 г. Въ послѣднитѣ години на своя животъ тая изпжннала въ политиката и дипломацията ни личностъ бѣше се потулила, живѣше извънредно скромно. Нѣщо повече: бѣдно, откъснато и усамотено отъ обществото. Въобще Н. бѣше по характеръ необщителенъ. Той избѣгваше голѣмитѣ събрания, никога не вземаше думата въ такива случаи, бѣше прибранъ, скритъ въ своята духовна черупка и, сѣкашъ, бѣше се рѣшилъ прѣзъ цѣль животъ да не допуска да се вмѣсва кой и да било въ неговия вжтрѣшенъ миръ, въ неговата душа, въ онова „азъ“, което мнозина искаха да отгадаятъ и отгатваха всѣки по своему. Казваме отгатваха, защото не само неговиятъ вжтрѣшенъ миръ бѣше една гатанка, гатанка бѣха и голѣма часть отъ неговитѣ политически дѣйствия и жестове. Въ тази мистериозна страна на характера на Г. Начевичъ се криятъ повечето пжти невѣрнитѣ и извратени мнѣния и заключения, които се правѣха за неговата политическа и обществена дѣятелность въобще и за нѣкои негови отдѣлни дѣйствия въ частность.

Въ тази наша животописна бѣлжжка поменикъ ще се опитаме не само да изложимъ по-сжщественитѣ черти изъ живота и дѣятелността на Начевича, но и да направимъ, доколкото това ни е възможно, една вѣрна характеристика за Н. като общественикъ, публицистъ, политикъ и човѣкъ.

I.

Григорий Начевичъ е роденъ въ гр. Свищовъ на 22. I. 1845 г. Още момче, при първитѣ свои стѣпки къмъ началното училище въ родното си мѣсто, той слуша за Кримската война, която се всядяла, между друго, и за освобождението на България и въ която противъ Русия се въоръжиха двѣтъ велики държави Англия, Франция и малката Сардиния — бждеща голѣма Италия. По-късно Начевичъ отива въ Цариградъ да слѣдва въ френското училище на Бебекъ, което прѣди да за-

върши, заминава за Виена, дѣто учи търговски знания, а отъ тамъ въ Парижъ, дѣто продължава висшето си образование. Н. изучва прѣвъзходно и френски и нѣмски езици. Той ги говорѣше и пишеше на тѣхъ съ съвършенство.

Въ Свищовъ той се завръща и се посветява на търговия въ търговската кжща на баща си. Това е било въ навечерието на онѣзи политически движения у насъ, въ които се готвѣха и прѣминаха въ България бунтовническитѣ чети на Филип Тотю, Панайотъ Хитовъ и Хаджи Димитъръ, воеводи, които удивиха съврѣменниците не само у насъ, но и на чужбина, съ своята дивна храбростъ и самопожертвувателностъ. Начевичъ не се подвоумява да вземе участие въ тѣзи политически движения. Той се поставя даже на чело на тайния комитетъ въ Свищовъ, имащъ за задача да служи на родолюбивото дѣло да приготви почва за дѣятелността на воеводитѣ и да подготви една възможна сполука въ начинанията имъ. Младежкитѣ копнежи и блѣнове разчитаватъ на сполука и въ най-мжчнитѣ и тежки подвизи. Начевичъ става прѣдседателъ на тайния комитетъ въ Свищовъ, като влиза въ прѣписка съ Букурещъ, Бѣлградъ и Виена.

Тромото турско правителство, въпрѣки всевъзможнитѣ си съгледатаи (шпиони), узна по-пълни свѣдѣния за бунтовнишкото движение въ 1867 г. едва, когато четитѣ на българскитѣ воеводи минаха отсамъ Дунава и почнаха да дѣйствуватъ. Бѣше подмамена и бдителността на чувония реформаторъ на сѣверна България, прѣкръстена въ Дунавски вилаетъ — Мидхадъ паша. Тъкмо затуй по негова заповѣдъ се дигнаха бѣсилки, наредиха измжчвания, затваряния и заточения въ Диаръ-Бекиръ и другадѣ. Покрай виновнитѣ пострадаха и много невинни. Начевичъ съзнаваше своята вина, и той о врѣме намѣри възможностъ, да забѣгне прѣзъ Гюргево, Букурещъ, въ Виена, дѣто се залови малко съ търговия, безъ обаче, да спре своята извънредно-полезна и родолюбива дѣятелностъ.

Въ Виена Начевичъ се посвещава на публицистична и широко-обществѣна работа. Той става кореспондентъ на нѣкои отъ нѣмскитѣ и френски вѣстници. Той е редовенъ кореспондентъ на „Корѣспондансъ Славъ“ и въ общение съ мнозина отъ по-виднитѣ славянски дѣятели въ Чехия и другадѣ. Той подбужда и насърчва виенскитѣ българи търговци къмъ

една високо-полезна работа, към основаването на дружество „Напрѣдъкъ“*), на което истинската душа е билъ той, впрочемъ безъ да манифестира изпъкналото си въ дѣйствителностъ участие. Той печати нѣколко статии въ „Лѣтоструй“, она календаръ за народа, който обърна внимание въ своето врѣме, който се чете въ цѣла България и който съдържаше стопански, обществено - хигиенични, политически и културни свѣдѣния. Този „Лѣтоструй“ обема между друго една отъ първитѣ статии на Начевичъ върху „Австрийската конституция“.

Прѣживяването на Начевича въ Виена и неговитѣ публицистични занятия положиха основа за цѣлата му бждеща обществена и политическа дѣйностъ.

II.

Освободителната война завари Начевича въ Букурещъ. Революционнитѣ движения въ България прѣзъ пролѣтъта на 1876 г., кланетата, неполучилата сръбско-турска война, раздвижването на дипломацията, анкетитѣ, официални и неофициални, правени въ България, за да се разбере положението и провѣрятъ разгласенитѣ отъ разни кореспонденти жестокости отъ турски башибозуци надъ български мирни населения — всички тѣзи събития дълбоко вълнуваха душата на емигранта Начевичъ и той чрѣзъ своето перо освѣтляваше общественото мнѣние на Европа за това, което ставаше въ родния му край.

Въ Букурещъ прѣзъ 1876 г. той се навърта около многолюдната емиграция, която, ако и раздѣлена на млади и стари, работи въ една насока и се грижи безкористно за българското дѣло, за настаняване на емигрантитѣ, за подаване помощъ на онѣзи, които се връщаха отъ Сърбия, дѣто бѣха взели участие въ войната противъ Турция и се скитаха немилонедраги по разни краища. Той вземаше близко участие и въ вѣстникъ „Стара Планина“, въ който писа нѣколко статии по французки и български.

Много важно е за характеристика на дѣятелността на Начевича въ този периодъ онова, което пише за него ген. П. Паренсовъ, познатъ у насъ първи български воененъ министръ

*) „Напрѣдъкъ“ се прѣнесе по късно въ София, дѣто се учрѣди фондъ „Напрѣдъкъ“ при Българската академия, служещъ за награди, давани всѣка година, на отличили се научни трудове и по триѣ клона на Академията.

и по-късно дългогодишенъ прѣдседателъ, слѣдъ графа Игна-
тиевъ, на Славянското благотворително д-ство въ Петроградъ

Съ Начевича Паренсовъ се запознава въ кантората на
Евлогия Георгиевъ. Въ неговото лице той намѣрва тъкмо че-
ловѣкъ сериозенъ, вѣренъ, постояненъ и опитенъ, за да може
да служи на едно важно дѣло, каквото е прѣдварителното
разузнаване на положението въ Турция, разузнаване, необхо-
димо за приготовленията къмъ войната „Григорий Начевичъ,
пише Паренсовъ*), имаше твърдѣ типична външность; доста
високъ по ръстъ, съвършенъ брюнетъ, плътенъ, широкопле-
щестъ съ много голѣма глава, твърдѣ гъсти черни коси, стри-
жени подъ гребенъ, и таквазъ брада, той бѣше олицетворение
на енергията и на силата. А очитѣ му, малки, но забѣлжи-
телно изразителни, показваха доста значителни способности: у
него имаше това, което се нарича *un regard malicieux*. По
произхождение отъ богата българска челядь, занимавала се съ
търговия, той имаше голѣми връзки отъ двѣтѣ страни на Ду-
нава, бѣше неизчерпаемъ въ изнамѣрването способи и уловки
да се добиватъ свѣдѣния и стана мой близъкъ помощникъ, дѣсна
ръчка, като продължи своята дѣятелна работа до прѣминава-
нето на нашата армия прѣзъ Дунава, когато и азъ самъ се
заехъ съ други дѣла. Трѣбва да прибавя още, че прѣзъ всичко
врѣме на своето служене по моето вѣдомство и на нашата
армия за събиране на свѣдѣния Начевичъ ни единъ пжтъ не
само не взе пари като награда за трудоветѣ си, но даже въ
честитѣ свои пжтувания по наши работи, той вземаше само
толкова пари, колкото бѣха необходими за желѣзопжтенъ би-
летъ или за други пжтни разноси. По тозъ начинъ азъ мога
да кажа, че дѣятелността на Начевича бѣше въ висша сте-
пень полезна и напълно безкористна. За съжаление, по-послѣ,
т. е. при сжществуването на самостоятелна България слѣдъ
прѣврата, извършенъ отъ князь Батемберга въ 1881 година и
унищожаването на конституцията, Начевичъ прѣмина въ лагера
на противницитѣ на Русия, но това стана много по-късно и
този обратъ имаше своята история и своитѣ причини“.

*) П. Паренсовъ. Изъ прошлаго. Воспоминанія офицера
генералнаго штаба. Часть I-ая. На войнѣ. С. Петербургъ, 1901 г.
Вж. на стр. 112—115

III.

Наедно съ персонала на врѣменното руско управление на България, Начевичъ се явява въ Пловдивъ, дѣто сж били въ това врѣме Маринъ Дриновъ, Ив. Ев. Гешевъ, Д-ръ К. Стоиловъ, Г. Груевъ, Т. Бурмовъ (като пловдивски вицегубернаторъ) и Д. В. Храновъ. Нуждата изисквала да се почне възможно по-скоро изданието на единъ български вѣстникъ въ този главенъ градъ на южна България, вѣстникъ, който сжщеврѣменно да се пише на френски и български. Трѣбало да се защити българското дѣло и освѣти българското право. По прѣдложение на Бурмовъ поменатитѣ лица съставятъ единъ редакционенъ комитетъ и пристѣпватъ къмъ работа. Това било прѣзъ лѣтото. Скоро обаче главната работа взель върху си Г. Начевичъ, а г-да Гешевъ и Г. Беневъ му помагали. Слѣдъ 5—6 мѣсеца Начевичъ е билъ извиканъ да замине въ София и редакцията останала всецѣло върху г. Гешева, който отсетнѣ е ималъ за сътрудници Г. Груевъ, Мих. Маджаровъ и Ст. С. Бобчевъ.

Н., бидейки установенъ въ София, бива избранъ за депутатъ въ Великото народно събрание въ 1879 г., а сжщо така и въ последующитѣ обикновени народни събрания. Той става министъръ на финанситѣ въ първото българско министерство (Бурмово) отъ 5 юли до 22 ноември 1879 год. Веднага слѣдъ това до 22 мартъ 1880 г. той е министъръ на външнитѣ работи (въ Климентовото министерство) и управляющъ М-вото на финанситѣ; отъ 31 декември 1881 до 23 юли 1882 г. — врѣме на прѣврата — той е министъръ на вътрѣшнитѣ работи и управляещъ М-вото на външнитѣ дѣла. Слѣдъ това непосредствено той заема портфейла на м-ръ на финанситѣ и управляещъ М-вото на общественитѣ сгради до 3 мартъ 1883 г. Отъ 7 септ. 1883 до 31 дек. сжщата година той е министъръ на финанситѣ (Цанковъ кабинетъ).

Слѣдъ това Н. не заема никаква служба, и прѣзъ 1885 г. до 1886 г. той бива изпратенъ дипломатически агентъ въ Букурещъ. Отъ 16 августъ 1886 г. — врѣме на свалянето и абдикацията на князь Александра—до 20 юли 1887 год. той е пакъ министъръ на външнитѣ дѣла (Радославовъ кабинетъ). Слѣдъ князь Фердинандовото дохождане на прѣстола отъ 15.XII. 1887 г. той става м-ръ на финанситѣ, която служба прѣкъсва и бива

изпратенъ дипл. агентъ въ Виена 1890—1891 г., отдето прѣзъ мартъ с г. се връща и заема портфейла на министъръ на финанситѣ (Стамболовъ кабинетъ).

Отъ 1892 год. Начевичъ трѣгва по сщия пжтъ, по който Стоиловъ и Радославовъ, а именно на чело на „сѣединената легална опозиция“ противъ Стамболова, на когото изключителното и диктаторско управление бѣ станало непоносимо. Въ това врѣме именно, той, който по-напрѣдъ бѣше вземалъ участие въ много български вѣстници, сега сътрудничи усилено въ органа на поменатата сдружена опозиция — „Свободно слово“. Слѣдъ свалянето на Стамболова (18 мартъ 1894 г.) Н. получи портфейла на външнитѣ дѣла и общитѣ сгради въ Стоиловия кабинетъ. А въ 1896 г. прѣзъ февруари той ги замѣни съ портфейла на земледѣлието и търговията. Скоро, обаче, слѣдъ това Н. се оттегли отъ М-ството на Стоилова и при всичко че бѣше избранъ за софийски кметъ, отказа се и отъ тая длъжностъ.

По-късно въ 1903 год. Начевичъ е български дипломатически агентъ въ Цариградъ, когато склучи съ Високата Порта известното турско - българско съглашение по македонскитѣ работи.

Слѣдъ междусъюзнишката война и катастрофата на България, Радославовиятъ кабинетъ натовари Начевича въ 1913 г. съ крайно-деликатната мисия да уреди турско-българскитѣ отношения. Наистина, този моментъ бѣше послѣдниятъ отъ явната дипломатическа дѣятелностъ на покойния. Оттогазъ той бѣше се оттеглилъ въ частния животъ, странѣше и не взимаше никакво активно участие въ общественостъ, въ политика, а още по-малко въ партийни разправи.

IV.

Прѣди всичко Начевичъ бѣше публицистъ. Той почва своята обществена дѣятелностъ съ кореспонденции въ чуждитѣ вѣстници, нѣмски и френски, веднага слѣдъ своето емигриране изъ Свишовъ въ Виена. Може само да се съжالياва, че не можемъ да процитираме, нито даже да посочимъ нѣкои отъ статиитѣ на Н. отъ тази епоха, но ние си спомняме още отъ врѣмето на раннитѣ години на нашето студентчество въ Цариградъ за неговитѣ кореспонденции въ „Кореспондансъ Славъ“ отъ които нѣкои бѣха прѣпечатвани въ изводъ или даже из-

цѣло въ цариградския френски и български печатъ. Тогазъ се разузнаваше и узнаваше за всѣкиго, който работи за българското дѣло.

Около това врѣме, все така въ Виена, Н. пише нѣколко статии въ „Лѣтоструй“, народенъ календаръ. Въ надвечерието на освободителната война прѣзъ цѣлата 1876 г. Н. е единъ отъ най-ревностнитѣ сътрудници на емигрантския вѣстникъ „Стара Планина“,*) Тукъ се печатаха по французки нѣкои негови статии, които обърнаха внимание не само на емиграцията, но и извънъ нейнитѣ срѣди. Въ тѣзи си статии Нач. освѣтляваше нѣколко въпроса отъ горещъ съврѣмененъ характеръ. Въ едно отворено писмо до г-нъ Берингъ, секретаръ на английското посолство въ Цариградъ, Н., който пише съ псевдонима Драгановъ или Д., твърдѣ основателно критикува рапорта на поменатия Берингъ относително жестокоститѣ, извършени отъ турцитѣ въ България. Берингъ бѣше казалъ въ своя рапортъ „да сж проклети за българскитѣ злочестини водачитѣ, агитаторитѣ“, които сж служили на егоистични цѣли на чуждитѣ държави и сж извикали на възстания невѣжественитѣ селяни противъ турското правителство и докарали жестокоститѣ на башибозуцитѣ“. Н. изтъква крайната неумѣстностъ, да се отдава на Русия подбутването на българитѣ къмъ възстание въ 1876 год. България отъ края на XIX вѣкъ не е вече търпеливата България отъ началото на сжщия вѣкъ. Една голѣма борба вече се е появила между растещето турско варварство и всѣкидневно увеличаваната между българитѣ просвѣта и цивилизация. Омразата противъ турската тирания е причина за появяването на българскитѣ комитети, които подготвиха възстанието. Никакви сръбски, нито руски агенти не сж дѣйствували помежду българитѣ. Ако българитѣ сж отишли да помагатъ въ сръбско-турската война 1876 г., ясно е защо: неприятельтъ на нашия неприятель е нашъ приятель. И Н. завършва: „Всѣки робски народъ има право да възстане противъ тиранията, която го притиска и всѣки тиранинъ, който не е искалъ да подобри сждбата на своитѣ поданици, който не е изпълнилъ своитѣ обѣщания за реформи, е по право лишенъ отъ властъ на своитѣ поданици; насилническитѣ дѣла на единъ

*) Издаванъ подъ редакцията на Стефана С. Бобчевъ (С. Бѣжанъ).

суверенъ противъ неговитѣ възстанали поданици сж прѣстѣ-
пления противъ човѣчеството, които цѣла Европа трѣба да
побърза да накаже. Слѣдователно, не върху водачитѣ на бъл-
гарскитѣ възстаници трѣба да призовавате публично проклятие
за жестокоститѣ, които турцитѣ направиха, но върху Европа,
която търпи да ставатъ такива чудовищности противъ единъ
народъ, имащъ пълно право да иска да разклати едно иго,
което цѣлъ свѣтъ осжда и желаещъ да влѣзе въ реда на
другитѣ свободни и цивилизувани народи“. („Стара Планина“,
брой 13 отъ 28 септември 1876 год.).

Въ една кореспонденция-дописка, писана отъ Пловдивъ,
Н. стигматизира политиката на малцината онѣзи българи, които
начело съ д-ръ Чомакова се опитаха съ махзаръ до Високата
Порта, подписанъ въ Пловдивско, да доказватъ, че „жителитѣ-
българи сж много доволни отъ турското правителство“, че
между българи и турци „никога не е имало разпѣри“ и че
„майскитѣ движения у насъ сж били дѣло на чужди и главно
на руски агенти, които властѣта е добрѣ направила, като ги
хванала и наказала примѣрно“ и най-послѣ, че „новата турска
конституция дава на поданицитѣ на султана благодѣяния, на
които могатъ да завидватъ всички други народи на свѣта“,
Н. нарича д-ръ Чомакова жертва на адското вѣроломство на
Мидхадъ паша (Стара Планина, брой 47 отъ 29. I. 1877 год.).

Много майсторски полемизира Н. съ сътрудника на Жур-
наль де деба, г-нъ Габриель, който на 6 мартъ 1877 г. печата
въ този вѣстникъ една статья, въ която обижда българитѣ
като народъ, който нѣма право за освобождаване отъ турцитѣ,
защото сж неспособни, некултурни и даже не сж славяни.
Г-нъ Габриель не казва, какви сж българитѣ, но утвържда-
ва само, че тѣ не сж способни да се управляватъ самички.
Н. осжда този възгледъ и особно прѣдложението на Габриела,
да се състави една лига между турци, гърци и арменци, за да
разбиятъ панславизма, на който оржие сж българитѣ. Нач.
заключава, че напразно г-нъ Габриель не вижда способността
на българитѣ, да се самоуправляватъ, когато тѣ доказаха
това чрѣзъ екзархата и чрѣзъ разпространяването на една
широка просвѣта, бидейки доказано, че тѣ въ много градове
и села самички сж уредили и поддържатъ съ свои срѣдства учи
лица, по-добри отъ грѣцкитѣ въ Епиръ и Тесалия. „А какво

ище да бжде, пита Н., ако България се радваше на своя независимост както гърците?"

Въ една статия отъ 20 мартъ 1877 (брой 57, Ст. Пл.) Н рисува лика на Мидхадъ паша, тогава прочутъ като реформаторъ на Турция и авторъ на конституцията, която носи неговото име. Собствено Н. се сили да докаже, колко е фантастична биографията на Мидхадъ паша, писана въ това врѣме отъ Леузонъ Ле Дукъ. Ле Дукъ пише, че за три години Мидхадъ напълно „прѣобразилъ положението на Дунавския вилаегъ“, т. е. на севѣрна България, като създадъ въ Русчукъ хотели, улици, публични градини, голѣми школи за изкуство и занаяти“ (исляхъ ханета) и извикалъ процвѣтяваието на търговия и промишленостъ като данѣкътъ отъ милионъ и половина лири турски слѣдъ него се възкачилъ на милионъ и 870 хиляди лири турски. Н. посочва пълната неоснователностъ на тѣзи хвалби, като описва, какво значение иматъ за България тогава реформитѣ на Мидхадъ паша, който бѣше донесълъ отъ Европа само външната страна, и то много пжти само развалената външна страна на уредбитѣ. И наистина, той бѣше уголѣмилъ размѣра на данѣчния приходъ, но едва ли това можеше да бжде сметено за заслуга. Мидхадъ се отличи въ врѣме на диктаторството си въ България не съ обѣщаното прѣди 40 години въ врѣме на Танзимата махване на десетъка (ошура), който се събираше съ маса злоупотрѣбления и бѣше единъ бичъ за земледѣлието въ Турция, а съ въвеждането въ България на заптиета арнаути, съ разселването и покровителството на черкези и съ довеждането въ Русчукъ на развалени маджарски цивилизаторки.

Прѣкрасно изобразява Н. и Мидхадъ-пашовата конституци^я (Ст. Пл. брой 58 отъ 24 мартъ 1877), като взема за поводъ рѣчитѣ въ английския парламентъ, въ които лордъ Биконсфилдъ хвали турското управление, при все че депутатитѣ въ английския парламентъ му говорятъ за убийства и грабежи. „Ние не се чудимъ, казва Н., на този езикъ, защото основата на неговата политика е омразата противъ славянитѣ. Самиятъ английски народъ е приспанъ и злѣ освѣтяванъ отъ своето правителство“. И за да се разбере, какво управление има при турската конституция, Н. моли лордъ Биконсфилдъ да прочете въ „Таймсъ“, който не е панслависки органъ, плачевниятъ спи-

съкъ на обири, насилия, убийства, които ставатъ всѣки день и всѣки часъ въ цѣлата Турция. „Нѣма ли, пита Н., въ тази страна закони, въ които да наказватъ злочинцитѣ и какво ще подѣйствуватъ издаванитѣ отъ една камара наредби, ако не шагъ, или не могатъ да ги изпълняватъ административнитѣ власти?“

Въ врѣме на войната Н. пише въ „Българинъ“, 1877 г. послѣ въ „Марица“ (Пловдивъ, 1878), „Витрша“ (София 1880 г.) „Български гласъ“ (София, 1880 г. — 4 години). По-послѣ отъ 1892 г. до падането на Стамболовъ той писа редица статии въ в. „Свободно слово“, който води паметната прѣвъ това врѣме борба противъ диктаторския режимъ, борба, която най-послѣ се увѣнча съ сполука.

Начевичъ издаде и нѣколко книги. Тукъ ние ще поменемъ: 1. „Кратко и практическо ржководство за правене вино“. София, 1883. 2. „Тютюневата индустрия въ българското княжество“, София, 1883. 3. „Отечество“, драма, отъ Викториенъ Сарду, отъ френската академия. София, печатница на „Либералний клубъ“, 1894. 4. „Единъ прѣдатель“, театрално прѣдставление въ 5 акта, отъ Хенрихъ Ибсенъ. Прѣведено отъ нѣмски. Срѣдецъ, Държавна печатница, 1896.

Заслужватъ внимание и нѣколкото рецензии, които Нач. написа въ „Периодическото списание на бѣлг. книжовно дружество“ въ София, 1893—1894. Особно се забѣлжи неговата рецензия за „Черти отъ живота на Сава Г. Раковски“, наредилъ и издава Черний Поповъ, Руссе, скоро печатница на Спиро Гулабчевъ. Въ тази своя рецензия (999—1010 стр. „П. сп., год. VIII, 1893) Н. дава и нѣколко споменни бѣлжжки за Раковски, като го сравнява съ Др. Цанковъ. И единътъ и другиятъ сж бѣлжжители български публицисти и патриоти. Тѣ, обаче, погледнаха различно на задачитѣ на българската общественостъ слѣдъ Кримската война. Драганъ Цанковъ помисли, че ние ако скжсаме съ православието и съ Русия, ще намѣримъ милостъ прѣдъ западна Европа, която тогава не ще се противи на нашето отърване отъ турско и грѣцко владичество; затуй той дигна знамето на унияството. „Раковски, казва Н., като пообразованъ мжжъ и повече запознатъ съ историята и съ политиката имаше, съвсѣмъ други убѣждения. Той казваше, че западна Европа подѣржаше турската империя, но само срѣщу

Русия; ако ние, турскитѣ поданици, се подигнемъ противъ мжчителитѣ си и свалимъ хомота отъ врата си, тогава европейската политика ще-неше ще потвърди извършеното дѣло, ще признае независимостта на българското царство. Не е чудно даже тая западна Европа и да ни дойде на помощъ, когато се обяви, че ние сме вече узрѣли за свобода и че жертвуваме живото и имото за народната си независимостъ. Така стана съ сърбитѣ и послѣ съ гърцитѣ". Живѣлъ като емигрантинъ и около дѣйцитѣ, които имаха за програма една народна революция, Начевичъ сподѣляше мисълта на Раковски, че народитѣ се подигатъ само въ два случая: когато сиромашията имъ стане нетърпима, или когато искатъ да постигнатъ нѣкои велики идеали и се проникнатъ отъ тѣхъ. Такава сиромашия у насъ не можеше да настѣпи и Рак. дига знамето на високи идеали, за които трѣбаше дълги години да се работи съ пробуждането на народа и съ вдъхването въ душата му чувството на свобода и на народна независимостъ.

Двѣтѣ книги на Н. за винарство и тютюноводство иматъ чисто практически и стопански характеръ.

Двата прѣвода на Н. — „Отечество“ и „Единъ прѣдатель“ сж издадени отъ прѣводача не токо-тъй, само да удовлетвори естетическото чувство, свое и на българския четець и зритель, тъй като и двѣтѣ тия драматически пиеси у насъ иматъ широкъ успѣхъ и голѣмъ достѣпъ на българската сцена. За Начовича тия двѣ пиеси бѣха двѣ обществено-политически програми, съ които той искаше да подчертае нѣкои свои интимни мисли и идеали, които, обаче, непосредствено той не желаше да изтъква нито въ рѣчи, нито въ писания. Тѣзи мисли и копнежи той ги казваше само въ интименъ кръгъ между малобройнитѣ посѣтители, които биваха у него. Въ „Отечество“ отъ Сарду той искаше да се изтъкне истинскитѣ и горещъ патриотизъмъ, който прави чудеса, който създава герои, който разбива робски вериги и смазва диктаторски пориви. Нидерландия въ XVI-ия вѣкъ е подъ испанско владичество. Управлението на Карла V и на Филипа II, както и на намѣстника на последния албийски князь, бѣше се прѣвърнало въ една непоносима тирания и жестокоститѣ противъ мѣстното население нѣмаха край. Седемъ отъ тия области на Нидерландия особно бѣха настроени патриотично и приготвени отъ идеята за едно освобож-

дение отъ испанското иго. На чело на тази идея бѣше заста-
налъ холандскиятъ князь Вилхелмъ. Хубавото творение на Сарду
съдържа страници, които извикватъ дълбоко съчувствие къмъ
всѣки стремежъ за свобода и сърдечна симпатия къмъ всѣко
страдание отъ чуждо иго. Прѣзрѣнието и негодуванието къмъ
единъ шпионинъ и истински прѣдатель е изобразено въ до-
блестния жестъ на Рисоръ и на Карло — послѣдниятъ не по-
жалва своята приятелка Доорезъ, която го освободи отъ тъм-
ница и смъртъ, защото той не можеше да гледа прѣдъ себе
си една спасителка, изкупила неговото освобождение съ едно
прѣдательство. И Долорезъ и слѣдъ нея Карло сж жертва на
единъ патриотически и възвишенъ мораль.

Въ „Единъ прѣдатель“ отъ Ибсена Начевичъ е искалъ
да изтъкне заслуженото прѣзрѣние, което една чиста душа и
образцово мораленъ дѣятелъ трѣба да има къмъ лъжата и
лицемѣрието, особно лъжата и лицемѣрието, съ които въ много
случаи либерализмътъ дѣйствува, като ги крие задъ словеснитѣ
излияния на любовъ къмъ свобода на личността, равенството
и братството. Знае се, че съ своя „Врагъ на народа“,
прѣведенъ на български отъ Начевича „Единъ прѣдатель“,
Ибсенъ е тълкувателъ на общото разочарование отъ либера-
лизма Въ подробноститѣ на тази пиеса Начевичъ, види се,
ще е съчувствувалъ много на учението на Стокмана, който е
противъ гжстото мнозинство, общественото мнѣ-
ние, партийнитѣ програми и партийнитѣ ше-
фове. „Партийнитѣ програми удушватъ всичкитѣ млади и
пълни съ животъ истини“, „вѣчнитѣ хатѣри обръщатъ и нрав-
ственостъ и справедливостъ съ краката нагорѣ“, „единъ шефъ
на партия е като единъ изгладнѣлъ вълкъ“ и пр. Съ тѣзи си
мнѣния, както се знае, лѣкарьтъ Стокманъ въ своята обще-
ствена дѣятелностъ бѣше останалъ самичекъ, но това не го
спира и въ края на пиесата да заяви: Най-силниятъ чо-
вѣкъ на свѣта е оня, който е самъ.

По тозъ начинъ Н, като че искаше да обоснове своето
странение отъ партиитѣ и да се утѣшава въ своята самота.

V.

Като политикъ Начевичъ правѣше силно впечатление съ
това, че изгледваше да нѣма една установена система въ
оцѣнката на общественитѣ явления. Наистина Начевичъ не

принадлежеше към някоя партия по начинъ неразривенъ. Въ самото начало на своята политическа дѣятелностъ, слѣдъ освобождението, той се присъедини къмъ онова консервативно течение, което намѣрваше, че даденитѣ на България чрѣзъ конституцията уредби съ крайно свободолюбиви и не отговарятъ на образователното и духовно равнище, както и на политическото съзнание на народа. Н. се опасяваше, че съ такава конституция, както нашата, демагогитѣ въ България могатъ да извѣжнатъ и да игратъ много по-голяма роля, отколкото истински и сознано просвѣтителитѣ и родолюбиви синове на отечеството. Той гледаше демагогията като едно извѣрдно окаяно зло въ България. Той мислеше наивно съ други като него умѣренитѣ и дарени консерватори, че българската земя трѣбва по напредъ да се приготви чрѣзъ едно политическо възпитание въ и че българскиятъ народъ само тогачъ ще цѣни конституционитѣ народби и свободи, ако си ги извоюва постепенно.

Н. се възмущаваше отъ маниеритѣ на митингаджийскитѣ оратори, които не говорѣха на ума, а на чувства, а които по мамвахтъ маситѣ, нѣщо павене, говорѣха маситѣ съ своитѣ крави и гаведъ увѣкателни проповѣди. Той искрено бѣше убѣденъ въ душата си, че нашата конституция въ началото поше на нейното прилагане имаше нужда отъ промѣна въ единъ поконсервативенъ духъ. Той бѣше за единъ сенатъ, който да служи като спирачка на крайнитѣ и погрѣшли рѣшения и законодателствования на първостепенното народно събрание. Въ този духъ и въ тази насока той писа, говори между приятели и взе страната на тѣзи, които въ 1881 година извършиха прѣврата, като даде всичкото си съдѣйствио на генералъ Ернота по извършването му и участвува въ Свищовското велико народно събрание, което отмѣни конституцията. Въ тоя случай той се бори противъ Цанкова и Каравелова; това обстоятелство обаче никакъ не попрѣчи на неговия патриотически усѣтъ да измѣни поведение и наредно съ Цанкова да се въоръжи „противъ рускитѣ генерали“ и да иска възстановяването на конституцията въ 1883 г., когато видѣ безтактното и грубо отнасяне на тия генерали къмъ българската общественостъ.

Н. бѣше опортюнистъ въ политиката. Той смѣташе, че гишо не е тѣй неумѣстно, колкото да се върже единъ поли-

тикъ въ една партия и да служи на отечеството си, само когато тази партия е на власт. Само съ този неговъ възгледъ може да се обясни лесно участието му въ кабинети на разни партийни групировки, на които много пжти той даже никакъ не съчувствуваше. За него министерскиятъ портфейлъ бѣше единъ върховенъ и мощенъ инструментъ, съ който можеше да си служи, за да помогне на отечеството, което обичаше прѣди и надъ всичко, да бѣде полезенъ въ неговото стопанско и културно развитие.

Мнозина мислѣха, че Начевичъ е единъ голѣмъ „велзевулъ“, както го и наричаха, и въ неговитѣ дѣяния дирѣха постоянно нѣкакви мистерии и въобще скришни замисли. Тази прѣцѣнка на духовната природа на Начевича бѣше най-малко поне прѣкалена. Истината е, че Начевичъ бѣше гордъ и скритенъ човѣкъ, затуленъ отъ свѣта, прибранъ въ своята духовна черупка и не даваше на всѣкиго да надникне въ дълбочинитѣ на неговитѣ чувства и разбирания. Но той беше винаги коректенъ, почтенъ и джентлеменъ.

Почтеността на Н. не биха могли да оспорятъ и най-голѣмитѣ негови враждебници. Той, който прѣзъ цѣлия си животъ почти бѣше на служба и все на високи и добръ платени мѣста, той, който живѣеше извънредно прибрано, трѣзвено и скромно—той не бѣше успѣлъ прѣзъ цѣлъ животъ да има друго, освѣнъ една кжша построена въ най-евтиното врѣме.

Н. не дирѣше първитѣ мѣста, но тѣ много пжти му се прѣдлагаха, и той не всѣкога считаше за добръ да се откаже отъ тѣхъ. Никаква популярностъ не го блазнѣше и не го изкусяваше; нѣщо повече, той не дирѣше даже никакъ вниманието на общественото мнѣние и избѣгваше всички случаи, при които можеха да му се направятъ нѣкакви почести, било когато бѣше министър, било когато заемаше друго видно мѣсто.

VI

Бѣха нарекли Начевича русофобъ и австрофилъ. До колко има право въ тѣзи названия, въ тѣзи обвинения, които се правѣха Начевичу?

Начевичъ бѣше възпитаникъ на западъ. Виена и Парижъ, нѣмската и френска литература бѣха, които му служаха като източници за неговитѣ литературни, обществени и политически

възгледи, обаче Начевичъ цѣнѣше правилно и трѣзвено политическитѣ системи, симпатии и антипатии на англичани, французи и нѣмци къмъ славянитѣ въобще и къмъ България въ частностъ. И той виждаше и разбираше по единъ безспоренъ начинъ, че не сж чужденцитѣ, не сж западнитѣ или централнитѣ държави, които ще донесатъ свободата и независимостта на България. Западната култура не му бѣше чужда, особно френската, която той въ нейното литературно изражение прѣдпочиташе отъ нѣмската. Въ всѣки случай обаче въ областта на политиката и той бѣше проникнатъ отъ чувство и вѣра, че спасеннето ще дойде отъ „дѣда Ивана“, отъ сѣверъ, отъ руския царь.

Въ навечерието на освобождението той се посветява на пълно и безкористно служене на рускитѣ военни власти, които отиваха по една заповѣдь, по единъ манифестъ на царя освободителя, да се жертвуватъ за свободата на България. Въ такива моменти не може да става и дума Начевичъ да е билъ русофобъ. Въ моя архивъ има писма на Начевича отъ тази епоха и отъ епохата слѣдъ освобождението до прѣврата, които напотивъ свѣдочатъ за неговото явно русофилство.

Н. охладнѣ до голѣма степенъ къмъ рускитѣ дѣятели въ България въ врѣме на прѣврата (на който той бѣше дѣйствиелно привърженикъ), както и въ други моменти, когато се появи грубата неумѣлость, безтактность на руски генерали и дѣятели, капризно и даже врѣдително намѣсване въ вжтрѣшнитѣ български работи. Но Н. никога не е билъ, както се казва, отявленъ русофобъ, или горещъ австрофилъ. Австрофилството на Н., доколкото то се е изразило въ нѣкои негови постѣпки и отстѣпки, би могло да се каже, че бѣше по-скоро плодъ на неговата „слабость“ къмъ чужденцитѣ въобще. Н. искаше да бждемъ добръ съ всичкитѣ велики сили—централни и западни — съ влиятелни нѣмци, белгийци, френци, защото той смѣташе, че тѣ могатъ да бждатъ полезни на България и съ своитѣ капитали и съ своитѣ въобще стопански и политически разположения. Начевичъ бѣше, по право да се каже, ксенофилъ, отколкото австрофилъ. Една неоснователна причина за натякване, че е австрофилъ бѣше неговата близость и сътрудничество въ нѣкои австрийски вѣстници. А Н. бѣше сътрудникъ особно на новата „Свободна Преса“ — обстоятелство, което не измѣняваше неговитѣ убѣждения.

VII

Послѣднитѣ години отъ живота си Начевичъ бѣше се съвършено затворилъ у дома си. Единъ малъкъ, тѣсенъ кръгъ приятели го посѣщаваше, и той ги посѣщаваше. Тѣзи приятели се редуваха по петъцитѣ ту у одного, ту у другога.*) Въ петъчнитѣ срѣщи този кръжець обсъждаше дневнитѣ обществени въпроси, но не взимаше никакво активно участие въ проявата на разнитѣ течения, които вълнуваха тогава отечеството ни. Начевичъ не се мѣстѣше активно въ общественитѣ работи, усѣщаше обаче опасността отъ „новия курсъ“ на политиката, прѣдусѣщаше страшната катастрофа, която прѣдстои на България, осъждаше открито политиката на царь Фердинанда и Радославова, не се стѣсняваше да съобщава крайно интересни данни за това, че царь Фердинандъ и министър-прѣдседателъ му Радославовъ сж инструменти на австро-германската политика и че въ работитѣ на нашитѣ нещастия иматъ намѣта лични, користни съображения.

Н. се измъчваше въ своята бѣднотия и въ голѣмата осъждия, която го окръжаваше въ кжцата му и вѣнъ отъ нея. Много пжти той биваше лишенъ и отъ най-необходимото за поминъкъ и прѣхрана, обаче въ своята недостъпна гордостъ той продължаваше да бжде независимъ, не само да не подири отъ кждѣто и да било нѣкакво улеснение за живота си, но не приемаше даже да се повайка, да се оплаче отъ тежкото си положение. Той бѣше образцово-честенъ и почтенъ човѣкъ, безкористенъ патриотъ, независимъ политически и общественъ дѣятель, винаги скромненъ, но винаги гордъ.. и въ всѣко врѣме, и въ най-голѣми нужди, той не се подава на съблазни и изкушения.

С. С. Бобчевъ

*) Този кръжець състоеше отъ Марко Балабановъ, д-ръ Хр. Стамболски, Г. Начевичъ, д-ръ Ив Шишмановъ, Ат. Шоповъ, Д. Мишевъ.